

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

X.M.Mecidova
Bakı Slavyan Universiteti

DİVAN ƏDƏBİYYATI ŞAİRLƏRİNİN NAMIQ KAMAL YARADICILIĞINA TƏSİRİ

Açar sözlər: *Divan ədəbiyyatı, şeir dili, leksika, dil vahidləri*

Key words: *Classic literature, language of poet's, lecture, unit's of language*

Ключевые слова: *Классическая литература, язык поэзии, лексика, языковые единицы*

Türk şeiri XIX əsrin ortalarına gəlincəyə qədər mənbəsini Şərqdə tapan və böyük ölçüdə dinin bəslədiyi bir mədəniyyət dünyası ilə yoxlumuş, XIV əsrdən başlayaraq da Divan şeiri deyilən köklü bir şeir adəti içində klassik olaraq əsrlər boyu səltənətlərini sürdürmüşlər.

XVIII əsrin sonlarından XIX əsrin ilk illərinə keçərkən, türk mədəniyyət dünyası, yeni bir mədəniyyət quruluşu ilə üz-üzə gəlirdi. Qərb eləcə də, Fransız mədəniyyət həyatını tanımağa başlayan türk ziyalıları, bir tərəfdən özü üçün lazımi olan elm və texnika ilə bağlı yenilikləri, bir tərəfdən də Qərb, Fransız fikir cərəyanlarını izləyirdi. Bu qarşılıqlı ünsiyyət, əlaqələr, yaxınlıq türk mədəniyyət həyatına və ədəbiyyat dünyasına yeni keyfiyyətlər, yeni dəbli janrlar, fərqli sənət materialları qazandırır.

XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Tanzimat Fərmanının (3 noy, 1839) siyasi və sosial sahədə qeyd etdiyi yeniləşmə hərəkatları, istər-istəməz ədəbiyyat sahəsinə də öz təsirini göstərirdi. "Tanzimat Ədəbiyyatı" olaraq adlandırılan bu dönmə ədəbiyyatı, xalqa yönəlmə, xalqı aydınlatma və xalqı savadlandırma yolunda çalışırdı. Məhz böyük şair və yazıçı N.Kamalın bu istiqamətdə fəaliyyəti olduqca böyükdür.

N.Kamalın şeirlərində şəkil və qafiyə yenidir. Şeir dili keçmişə görə sadədir. Əski şeirə yeni bir ruh vermək, yeni bir nəfəs, bir dil vermək N.Kamal eləcə də onun dostlarının ən böyük şüarı idi.

Əski şeir ənənəsinin yanında türk şeirinə yeni bir imic və kimlik qazandırma uğrunda söylərin əsası mövcud olan şeir şəkilləri üzərində aparılan dəyişikliklərdir. Bu yolda da yenə N.Kamalın söylərini görürük. Ən çox istifadə etdiyi şeir növü qəzəldir. Onun şeirlərində yeni nəzm şəkilləri, bir az Qərbdən edilən tərcümələrin yaratdığı ilham ilə yazılmışdır. Onun yazdığı "Vaveyla", "Hilal-i Osmani" kimi şeirləri yeni tərzdə yazılmışdır, yəni sarma və çarpaz qafiyələrdən ibarətdir. Onun şeirlərində yeni anlayışlar çoxluq təşkil edirlər: akıl, medeniyet, ıttıq-name, adalet, hak, reis-i cumhur, hürriyyət, millet, vatan, kanun və s.

Böyük türk şairi Şinasi Namiq Kamala yeni şeir diliylə, əski şeirin xəyal dünyasını qırmaqda, təhkiyyə tərzini yeni bir ifadəylə ön plana çıxarmaqda və təbiiq etməkdə köməklik göstərirdi.

N.Kamal isə əski şeir üslubunu yıxmağa çalışır və əski tərkiblərə yeni mənalər verməklə fərqlənirdi. O, "Təhrir-i Harabat" və "Takib" əsərində Ziya Paşanı tənqid edərək, əski şeiri silikləməyə yönəlir və ona cavab olaraq bu şeir parçasını ifadə edir: *Tarz-ı Acemi niçindir ihyə? Kilk-i ebede parlar iksə? Elvermedi mi Nedimü,*

Nefi?, Şirin bize var mı hiç nefi? En parlağı en büyük yalandır, Doğrusunu bul beni inandır! Türki'de kaside görmedim ben, Beş beyti bile mutabık-ı fen. Mazmunları vehmdir zünundur. Akla göre adeta cünundur.(3, 35)

Onun əski şeir tərzinə münasibəti "Mukaddime-i Celal", "Bahar-ı Danış Mukaddimesi"ndə də özünü göstərmişdir. (10,147)

Mübaligəli şəkildə əski şeiri qiymətləndirən N.Kamal çağdaş fikirlərin, düşüncələrin, məntiqin şeirə girməsini istəmişdir. O, "Təhrir-i Harabat" da bu fikrini bir daha təsdiq etmişdir: *Makbul ola şuursuz şiir? Bir kara yarar mı nursuz mihir?*

Bununla birlikdə N.Kamalın şeirini bütün olaraq qiymətləndirdiyimiz zaman qarşımıza onun kimi bir şair çıxmadığını görürük. Onun şeirindəki əski şeir ünsürləri və motivləri ilə tədqiqatı Tunca Kortantamer, Marmara Universitetinin nəşr etdirdiyi "Ölümünün 100.yılında Namiq Kemal" adlı kitabında aparmışdır. Üstəlik, bu kitabda "hürriyyət, vatan, millet" anlayışlarını və məzmunlarını tapa bilirik. (10, 123)

Başqa bir tərəfdən Saədettin Nüzhetin nəşr etdirdiyi "N.Kemalin bütün şiirleri" kitabına nəzər yetirdiyimizdə şairin on bir qəsiddə, beş tarix, üç tərkib-bənd, üç rübai, on yeddi məsnəvi, dörd mürəbbə, altmış yeddi qitə, altı muxəmməs, üç müsəddəs, bir təxmıs, üç yüz iyirmi iki qəzəl yazdığını şahidi oluruq.

Əslində N.Kamal heca vəznıyla yazmağı da yoxlamışdır. "Gülnehal" pyesində mezarçıların türküsü, "Cəlaəddin Harzəmşah" da Cabirin melodiyası, "Akif bəy" də meyhançının və çalğıçıların mahnılarının hamısı heca vəznıylədir.

N.Kamal xitabət üslubunun ən məlum ünsürlərindən ustalıqla istifadə edərək inkişaf etdirdiyi şeir tərzini, təsirini Cumhuriyyət dövründə də aparmışdır. Əslində Kamal, Tənzimat ədəbiyyatında dil məsələsini "Lisan-i Osmaninin Edebiyatı Bazı Mulahizəti Şamildir" adlı yazısında geniş və ilkin olaraq "söz"ün dəyərinə və gözəl olmasına diqqət etmişdir. Türk dilinin işlənməsinin vacibliyini ilk dəfə o dilə gətirir və bir qrammatikanın əksikliyinə diqqət edir. Türk

dilində bir lüğətin olmamasından çox üzüldür və elm adamlarından mətnlərin bir antalogiyada toplanmasını məsləhət görür. (11,276)

Bütün yazıları dirçəliş, yurtsevərlik, hürriyyət, məşrutəçilik, siyasi azadlıq, Osmançılıq, İslamçılıq, maarif, iqtisad, qəhrəmanlıq ətrafında dönər. Bütün bunlar fəlsəfi yox, sosial fikirlərdir. Tənqid, biyoqrafiya, teatr, roman, tarix və məqalə şəklində yazdığı əsərlərdə demək olar ki, bütün xüsusiyyətlər oxşardılar. Nəzm və nəsr üslubu ilə bu tipli yazılarda istifadə etdiyi mövzular bir-birinə yaxındır. Çünki bunların hamısında danışan, düşünən və yaşayan Namiq Kamalın özüdür. Qəhrəmanlar da, üslub da fikirlər də özüdür.

N.Kamal fikrincə, Divan ədəbiyyatı sənətkarın öz varlığı ilə, cəmiyyətlə və təbiətlə sıx əlaqəsi olmayan, öz içinə qapanmış, mücərrəd, yad ünsürlər üzərində qurulmuş, yad materiallar işlədən və mahiyyət etibarilə fantastik ədəbiyyat idi.

Onun tərəfdarı olduğu ədəbiyyat isə, Divan ədəbiyyatına görə cəmiyyətlə, həyatla, dünya ilə əlaqəli bir realist ədəbiyyat idi.

N.Kamalın fikrincə şeir “mücerret bir emr-i tabii” dir. Bu səbəblə o, çox bir dəyərə sahibdir. Şeiri nəsrə bir bəzək vasitəsi kimi istifadə etmək doğru deyildir. O, şeir üçün ən böyük zərər qaynağıdır. Şeirin bir çox faydaları olmaqla bərabər, onun həm də bir əyləncə qaynağı olduğunu da söyləmişdir.

N.Kamal Tənzimatdan əvvəl ədəbiyyatçıları, *mənanı qafiyəyə fəda etdikləri* üçün tənqid edir və səmimi etirafını bildirir, Onları, *şevaibi mevaibe, takvayı deryaya, kevakibi mevakibe, sugrayı kübraya* qafiyə edərək hünər göstərdiklərini söyləyir. (CII, s. 343-344)

N.Kamal, heca ölçüsüylə yazılmış bir şeirdə, türk dilində sözlərin bir-biriylə qafiyə olduqlarını daha düzgün hesab edir. Hətta aruz vəznüylə yazılan şeirlərdə belə bənzəşən sözlərin türkçədən seçilməsini yeniliyə doğru atılmış bir addım olaraq qəbul edir. Bu vəziyyət, qafiyədə yeni arayışları dilin sadələşməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini qeyd edir. (C.II, 414-415)

N.Kamal, Şinasi ilə tanış oldandan sonra gözüni Qərbə çevirib yeni ədəbiyyatda *təbiətə, ağıla, həqiqətə uyğunluq* prinsipini mənimsəməyə köhnə ədəbiyyatın təsirindən asan qurtula bilməyəcəyini yaxşı başa düşür.

Şinasinin, Namiq Kamal üçün çox tərəfli bir “mürşid”; yol göstərici, rəhbər olduğu mütləqdir. Bir başqa sözlə desək, N.Kamaldakı həyəcan yüklü bütün yeni fikirlərinin qaynağı, ilkin olaraq Şinasidir.

Şinasi ilə birlikdə, ya da Şinasidən sonra N.Kamalın şeirində və nəsrində görülən xalq dili, mədəniyyəti, ifadəsi, düşüncəsi ilə vətən, millət, ədalət, haqq, hüquq, bərabərlik, milli məclis, sərbəst fikirlər, cəmiyyət, vətən sevgisi, xalqa xidmət, ..s. kimi qavramlar Şinasidə də tapılır. Şinasinin təsiri ilə Qərbə yönəlsə də, o köhnə ədəbiyyatın adət-ənənəsinin təsirindən qurtula bilmir. Bu təsir gənclik yaşlarında nəsir sahəsində özünü göstərir. Leskofçalı Qalib bəyin divanına yazdığı və ustasına göndərdiyi əski üslunda yazılmış önsözündə hansı mənbələrdən bəhrələndiyini qeyd etmişdir: “*Esasında iltizam ettiğim meslek Feyzi yoludur, fakat bütün istilahatı ısrakiyey hasrederek teşbih-i şairaneden mahrumiyetini istemediğimden ekser yerlerinde Urfi ve Nefinin teşbihatına ve bazı cihetlerinde Şevketin hayalatına taklit eyledim. Kısa kısa ifadelerde, Füzulinin mektubuna benzettim ve birkaç yerde, makamı sanayi-i layziyyesine azmayış ettim ve ehyat ile vassaf yoluna gittim...*”(C.I, s.24-25)

N.Kamal öz məsləkdaşları olan Ahmet Vefik Paşanı, Sami Paşanı, Yusif Kamalı yəni əski şeirlərin təsiri ilə yazanları hər zaman tənqid edir, o, bu şairlərə ərəbcə və çağatay ləhcəsini təqlid etməkdə təqsirləndirir və ələ salır. Nəfini, Nabini təqlid etmək ancaq zamanın təlimatlarını, qanunauyğunluqlarını bilməməyin nəticəsidir demişdir. (C.I,s.421-428)

N.Kamal yaradıcılığı ilə məşğul olan tədqiqatçılar şairi Tənzimat nəsrinə damğasını vuran kimi qiymətləndirirdilər. Məhz onun ədəbiyyata nəzmdən çox nəsrinin yenilik gətirdiyini və bu sahədə xidmətlərinin daha çox olduğunu dilə gətirmişlər. (4, 415). Doğurdan da, N.Kamalın şeirlərini təhlil edərkən onun Leskofçalı Qalibin şeirlərinə olan maraq görünür. Bu şeirlərin bəziləri Naili, Nedim, Nabi, Fehim və s. kimi Divan şairlərinin qəzəlləri ilə qafiyə baxımından eynilik təşkil edir. O, Nəfinin yaradıcılığını yaxından izləyən şairlərdən biri olmuşdur. Onun bir çox məqaləsində, nəzmdə Nəfi, nəsrə Veysini nümunə olaraq götürməyin vacibliyini dəfələrlə qeyd etmişdir. (10,130). N.Kamal Nəfinin yoluyla getdiyini “Təhrib-i Harabat” əsərində “*Nəfinin asari lisanımızda belagaten değil, fakat fesaheten müstəşəhəndir. Binaenaleyh ben dahi tarz-ı ifadə de anın isrinə tabi oldum*” sözləriylə etiraf edir. (10,131...)

O, hətta Nəfinin təşbihlərindən yararlanaraq, hətta bəzi şeirlərinə nazirələr yazması onu bəyəndiyini bir daha təsdiq edir. Şair Nəfi Divanının ilk şeiri olan

Ben ölürsəm dahi aşüfte olur halk-cihan, Hüsn-i tabir-ü beyan-ı çimen-i hakimdən.. bu misrəni çox bəyənməmiş və bunu nəzirə yazmışdır: *Edebiyyat ile hürriyete can versem de, Başka bir Namık-ı şeyda yetişir hakimden* (10,47)

Bu iki şeir parçasına baxdığımız zaman eyni fikrin şahidi olduq. Amma N.Kamalın dilinin daha asan və anlaşılan olması diqqəti çəkir. N.Kamal da ustadı Nəfi kimi lətifələrdən, hadisələrdən, atalar sözündən, gözəlləmələrdən çox istifadə etmişdir. Bu mənada o, Nəfinin bu beytini bəyəndiyini qeyd edərək, “Nəfi, *Kamet mi bu, ya fitne-i ber pay-i kıyamet, Salınsa tutar alem-i gavgay-ı kıyamet* bu beyti ilə hakkı kəlamı tərif etmidir”. Başqa bir nümunədə şair, gənc şairlərə “*şeyrdə söz ilə mənə arasında uyğunluq mütləq lazımdır, öz türk kəlimələrdən istifadə etmək lazımdır*” deyərək Nəfinin başqa bir qəzəlini göstərmişdir: *Söz müdür ol ki çep ü rast düşse mazmunu, Nice manay-i düristün boza bir lafz-i sakim...*

Göründüyü kimi, bir kiçik şeir parçasında *söz, çep, nice, boza, bir* sözləri əsl türk sözləridir. O, hətta Nəfinin bu gözəl sözlərini və “Sihamı Kaza” əsərini daha da qiymətləndirərək, türkçə yazılmış ən mükəmməl əsər olduğunu qeyd etmişdir.

O, Nəfi ilə bərabər, eyni zamanda Nedimin əsərlərini də bəyəndiyini dəfələrcə dilə gətirmişdir. O, Nedimin osmanlıların ən fəxr edəcəyi şair olduğunu qeyd etmişdir. Hətta dostu E.Tefviki yazdığı məktubunda, Nedimə təriflər

yağdırmışdır. N.Kamal hələ iyirmi yaşındaykən Nedimin: *Ey alem-i misalin seyyahı huşyari, hiç kasr suretinde gördünmü nev baharı*. Şeirinə nəzirə olaraq "Sakiname" əsərini yazmışdır. O, dostlarına yazdığı məktublarında ən çox Nefi və Nedimə yer vermişdir, çünki sadəcə onların şeirlərini, kəlamlarını bəyənmişdir. Məsələn, Nedimin bir məsnəvisində yer alan "Ömrüm isen de çabuk geç" fikirini çox bəyənərək yazır ki, bu fikir nə Füzulidə, nə Şərqdə, nə də qərbin şairlərində vardır. Amma, bu o demək deyildir ki, böyük şair Tənzimat dövründə Divan ədəbiyyatına üstünlük verir. Hər zaman onlara qarşı çıxır, onun fikrinə görə, divan şairləri öz zamanlarında dəyərlidirlər.

Divan şairlərindən ən çox bəyəndiyi Füzulinin "Şikayetname" sidir. Leskofçalı Qalib bəyə məktub yazarkən önsöz olaraq Füzulinin misralarından faydalanır. Azərbaycan dilində şeirlər söyləyən Füzulini "Şərqdən zühur edən şairimiz" olaraq qəbul etmişdir. Açıq, aydın, başa düşülən dildə yazılan şeirlərinə görə Nedimdən öncə sayır.

N.Kamaldan fərqli olaraq Füzuli qəzəl ustadıdır və qəzəl dilinin böyük yaradıcısıdır.; ikincisi, məsnəvi dilinin qüdrətli sənətkarıdır; üçüncüsü isə nəsr dilinin ilk görkəmli müəlliflərindəndir. Onun dilində nə qədər çox ərəb-fars sözləri işlənsə də, onlar aparıcılıq hüququna sahib deyil. Məhz bu fikirlər N. Kamal üçün də keçərlidir. Bu inkar olunmazdır ki, hər iki şairin ayrı-ayrı şeir misralarında, beytlərində xalis türk sözləri işlənsə də, əcnəbi dil faktları da üstünlük təşkil edir. Məsələn, Füzulidə: *Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlare su, Kim bu denli dutuşan odlara kılmaz çare su, Suyu virsun bağban gülzarı zahmet çekmesün, Bir gül açılmaz yüzün tek verse bin gülzâre su, Gam günü etme dil-i bîmardan tiğın diriğ Hayırdır vermek karanû gecede bîmâre su...* Misralara analitik yanaşanda, leksik, morfoloji, sintaktik şəkilləri təhlil edəndə türk mənşəli sözlərin normaları ardıcılığını qoruduğu hiss olunur. Söz və ifadələrə nəzər saldıqda isə, məsələn, söz, göz, gönül, kim, su, gün, yüz, gece sözləri əsl türk sözləridir. Hələ ayrı-ayrı sözləri –lügət vahidlərini bir yana qoysaq, bu misralardakı bəzi idiom və ifadələr müasir Türkiyə türkçəsində eynilə işlənməkdədir: *tutuşan, kılmaz çare, zahmet çekmesin, gül açılmaz, gam günü, karanlık gece, hayırlar vermek* və s.

Füzulidə olduğu kimi, N.Kamalın qəzəllərinin dili olduqca cətinidir. Qəzəllərdə xitab, müraciət məqamlarında dil daha da qəlizləşir. Məsələn: *Zevk-i vaslınla geçen demlerimi yad edeyim, Bırakın ağlayayım halime feryad edeyim, Aşk ile ah edeyim, şöyle ki, tesirinden Beni bin nare yakan gönlümü berbad edeyim, Tiğına secde edip kible-i ebruye bedel, Aşkta ben de bir ayini nev icad edeyim. Namık'ın niceye dek haline rahm etmeyesin, Sana asi görünüp gayre mi feryad edeyim?*(3, 67, 68)

Burdan da qeyd edə bilərik ki, Divan ədəbiyyatı şairlərinin N.Kamal yaradıcılığına təsiri olduqca böyükdür. Onun dilində işlənən alınma sözlər türk ədəbi dilinə mexaniki olaraq gətirilməmiş, bunlar leksik-semantik və funksional-qrammatik cəhətdən mənimsənilmiş, poetik təfəkkürün bir neçə əsrlik təcrübəsinin məhsulu olan vahidlər olaraq qalmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Akün Ö.F. Namık Kemal, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1988, 168 s.
2. Banguoğlu T. Türkçenin Grameri, TDK, Ankara, 2 Baskı, 1986, 628 s.
3. Dizdaroğlu H. Namık Kemal: Hayatı, Sanatı, Eserleri, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1952, 101 s.
4. Ebüzziya T. Namık Kemal, İstanbul, 1888, 423 s.
5. Ebüzziya T. Namık Kemal'in Tercime-i Hali, İstanbul, 1886, 487s.
6. İpek H. Nefi hayatı sanatı eserleri, Akçağ yayımları, İstanbul, 10.baskı, 2006
7. Kabaklı A. Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul, 1980, 260 s.
8. Karaalioglu S.K. Türk Edebiyatı Tarihi-II, İnkilap ve Aka Yayınevi, İstanbul, 1978, 797 s.
9. Kocatürk V. M. Türk Edebiyatının Antolojisi: Başlangıçtan bugüne kadar, Ankara, Edebiyat Yayınevi, 1967, 823 s.
10. Üstünoğlu M. N.Kemal'in özel mektuplarında edebi konular, İstanbul Gaye Kitabevi, 2005, 317 s.
11. Yetiş K. Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları, İstanbul Alfa Yayınevi, 1996, 426s.

Poets of Classical literature effect on on N.Kamal's works.

Summary

Poets of Classical literature have a big effect on N.Kamal's works. He wrote some of his inspired by them. However, he tried to destroy ancient style of poetry and give new meaning to it. He considers that Turkish words in poem written in syllable have perfect rhyme with each other.

Влияние поэтов классической литературы на творчество Намика Кемала

Резюме

Невероятно велика роль поэтов классической литературы на творчество Н.Кемала. Им были написаны подражания на некоторые их стихотворения. Но он, пытаясь разрушить старые стихотворные стили, стараясь придать новое значение старым оборотам. В стихах, написанных в слоговом размере (хедже), он смог точно определить рифмующиеся в турецком языке слова.

Рәйçi: dos.V.Ç.Нәсənova